

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ГУМЕНЮК Анна Миколаївна

УДК 371.132.001.141+378.1.001.76(043.3)

**СТАНОВЛЕННЯ НЕЛІНІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГА
В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Предборська Ірина Михайлівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри соціальної філософії
та філософії освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Троїцька Тамара Серафимівна,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Кочубей Наталія Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
доцент кафедри дитячої творчості.

Захист відбудеться «21» січня 2011 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «14» грудня 2010 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап суспільного розвитку можна визначити як ситуацію культурного та цивілізаційного переходу, що зумовлена зміщенням акцентів із норм і цінностей індустріального на пріоритети інформаціонального суспільства. Даний етап визначається у філософському дискурсі як лімінальний і характеризується новим станом соціально-культурної цілісності, в рамках якого відбуваються зміни соціальних орієнтирів, ідентичності, суспільної свідомості, технологій, способів мислення. Стратегічними орієнтирами розвитку інформаціонального суспільства стають відкритість, інформаціоналізм, активізація людського фактору, поглиблення міжкультурної та міжнаціональної взаємодії.

За таких умов зростають вимоги до особистості, яка, перебуваючи у процесі постійної адаптації і самозміни відповідно до швидкозмінних суспільних тенденцій, переживає кризовий, переломний, пороговий етап свого становлення. На сьогодні виникає потреба в особистості, яка є не лише накопичувачем певної суми знань, умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності, а володіє способами здобуття необхідних знань та стратегіями життєдіяльності в суспільстві. Тому відбувається зростання ролі освіти як джерела нового знання, ідей, технологій.

Вирішального значення в інформаціональному суспільстві набуває вища освіта як середовище інформаційного обміну, яке передбачає не лише засвоєння, але й передачу та генерування нової інформації в обмін на отриману, а також продукування знань, що актуалізує проблему зміни типів мислення і стилів поведінки. Сучасна освітня ситуація в Україні характеризується модернізаційними процесами, які зорієнтовані на переосмислення існуючих традицій та становлення нової освітньої моделі, що є релевантною з огляду на потреби і запити суспільства.

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю реорганізації освітнього процесу відповідно до модернізаційних стратегій, серед яких: перехід від репродуктивно-інформаційних і предметно-диференційованих до інтегрованих знань, відмова від авторитарного стилю викладання на користь встановлення нового типу освітніх відносин, що заснований на діалогічній співпраці та взаємодії, а також використання відкритих, нелінійних методів навчання, що стимулюють саморозвиток особистості суб'єктів освітнього процесу.

Однією з ключових фігур в освіті є сучасний педагог, його світогляд, культура, стратегії мислення, оскільки саме цим визначається вибір методологічного інструментарію, форм взаємодії, технологій в освітньому процесі, що є факторами впливу на становлення особистості учнів. Тому разом з вимогами кваліфікаційного, професійно-компетентнісного плану, які висуваються до студентів педагогічних вищих навчальних закладів, в тому

числі й Болонськими домовленостями, важливою складовою підготовки майбутніх педагогів сьогодні стає зміна типу мислення.

Звернення до визначеної проблематики зумовлене парадигмальними зрушеннями в сучасній освіті. Вони вимагають від педагога спроможності: долати стереотипи; адекватно сприймати швидкозмінювану реальність; аналізувати процеси і явища за доби лімінальності, коли руйнуються традиційні цінності, а нові ще не з'явилися, відбувається хаотизація соціокультурного простору, наростання невизначеності буття, стохастичності і можливості ризиків; приймати адекватні рішення в умовах нестандартної ситуації, здійснювати свідомий вибір шляхів і методів освітньої діяльності та досягати визначених нею цілей. Такий стиль діяльності зумовлює необхідність становлення нелінійного мислення педагога, що дозволяє розглядати складніші, багатовимірні, нерівноважні системи, до яких відноситься й освіта. Потреба у подібній переорієнтації спричинена появою нового типу особистості – номадичної, що відкрита до взаємодії, знаходиться у процесі постійного творчого пошуку, самоструктурування та самовибудовування. За таких умов потребують перегляду й функції педагога: він виступає не лише транслятором соціального досвіду, а й фасилітатором, який допомагає у виборі можливих шляхів розвитку особистості, залучається до співучасті у процесі її становлення. У контексті сформульованих освітніх проблем нелінійні стратегії мислення виступатимуть одним з методологічних орієнтирів особистісної трансформації педагога, а, отже, модернізації вищої педагогічної освіти.

Стан наукової розробки проблеми. Джерела за темою дослідження охоплюють досить широке коло філософських та педагогічних проблем. Тому проаналізовані праці варто згрупувати за декількома напрямками.

Перша група джерел – це праці філософів, в яких осмислюється нелінійність як концепт філософії, заснованої на постнекласичному типі раціональності, зокрема: Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, Ю. Крістевої, Ж. Ліотара, Г. Ніколіса, І. Пригожина, І. Стенгерс, Д. Фуко, П. Фейєрабенда, Г. Хакена та ін. Даній проблемі присвячені праці: В. Аршинова, Л. Бевзенко, В. Вайданич, С. Вовка, Ю. Данілова І. Добронравової, Є. Князевої, М. Колесникової, М. Кузьміна, С. Курдюмова, В. Лук'янця, Г. Малинецького, М. Моїсеєва, А. Назаретяна, В. Ніколко, М. Поповича, Г. Рузавіна. Ідеї нелінійності, що стали основою нової освітньої парадигми, знаходимо у працях Л. Мікешіної, В. Стьопіна та ін.

До другої групи слід віднести наукові праці авторів, у яких висвітлюються проблеми модернізації вищої педагогічної освіти, а також осмислюються методологічні засади сучасної освітньої парадигми: В. Андрущенко, О. Базалука, В. Беха, В. Воронкової, Б. Гершунського, О. Гомілко, С. Клепка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Кушерця, М. Михальченка, В. Пазенка, І. Предборської, М. Романенка, Н. Скотної, Т. Троїцької, В. Шинкарука, Н. Шубелки та ін.

До третьої групи належать праці філософів, які послуговували основою при висвітленні історико-філософських експлікацій мислення, зокрема: Геракліта Ефеського, Парменіда, Платона, Аристотеля, Анаксагора, Аврелія Августина, І. Еріугени, Д. Бонавентури, М. Екхарта, Д. Скота, Ф. Аквінського, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца, Д. Локка, Т. Гоббса, І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, Ф. Ніцше, А. Бергсона, О. Конта, Г. Спенсера, Р. Авенаріуса, Е. Маха, К. Ясперса, М. Гайдеггера, Л. Вітгенштейна, В. Джемса, Ч. Пірса, Дж. Дьюї та ін.

Четверту групу складають наукові розвідки з питань впровадження основних положень нелінійного підходу в освітній процес. Нелінійну інтерпретацію розвитку освіти загалом здійснюють: В. Буданов, В. Лутай, Н. Кочубей, А. Назаретян, М. Ожеван, М. Опьонков, Я. Свірський, С. Шевельова, А. Шевцов та ін. До даної групи також належать праці філософів, які пропагують використання здобутків філософії постмодернізму, радикальної та гендерної педагогік в освітньому процесі. Зокрема, праці Г. Жиру, П. Макларена, П. Фрейре, Б. Хукс, І. Шор, а також вітчизняних філософів – В. Гайденко, С. Клепка, С. Куцепал, І. Предборської, І. Родіонової.

П'ята група джерел охоплює напрацювання сучасних дослідників нелінійного мислення – В. Аршинова, В. Буданова, Л. Горбунової, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова, К. Майнцера, Е. Морена, А. Огурцова.

Отже, сьогодні існує чимало праць, присвячених модернізації вищої педагогічної освіти, впровадженню нелінійних стратегій в освітній процес, аналізу мисленневих процесів. Але факт залежності модернізаційних перетворень від якості підготовки сучасного педагога, яка, в першу чергу, визначається когнітивною сумісністю останнього з соціальними запитами, актуалізує проблему становлення нелінійного мислення педагога в умовах переходу до нового типу освіти, що і зумовлює вибір теми дослідження.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 25 від 29 листопада 2007 року).

Мета дослідження – розробити концептуальну модель становлення нелінійного мислення сучасного педагога у нових соціокультурних та дискурсивних практиках як одного зі стратегічних орієнтирів модернізації вищої педагогічної освіти.

Досягнення означеної мети зумовило постановку і виконання наступних **завдань:**

- розглянути концепт «нелінійність» у проблемному полі філософії освіти;
- проаналізувати процес модернізації вищої педагогічної освіти на основі нелінійного підходу;
- дослідити феномен нелінійного мислення в історико-філософському контексті;
- розкрити сутність, основні властивості концепту «нелінійне мислення педагога» та його потенційні можливості для освіти;
- з'ясувати взаємозалежність освітнього ідеалу, мети освіти і стратегій мислення особистості педагога;
- проаналізувати основні особливості професійної підготовки сучасного педагога у вищому педагогічному навчальному закладі та теоретичні засади, на яких вона здійснюється.

Об'єктом дослідження виступає модернізація вищої педагогічної освіти в Україні.

Предметом дослідження є концептуальні засади становлення нелінійного мислення сучасного педагога.

Методологічна основа дисертації зумовлена особливостями її предмета, який вимагає застосування ідей філософії, що ґрунтується на постнекласичному типі наукової раціональності в процесі дослідження. Для аналізу концептів «нелінійність» та «нелінійне мислення» в сучасному освітньому контексті у роботі використано історичний, порівняльний, синергетичний підходи. Поєднання порівняльного та історичного аналізу дало змогу з'ясувати методологічний потенціал нелінійного підходу в освіті, а також проаналізувати основні напрямки переорієнтації підготовки педагога у вищому навчальному закладі. У другому розділі дисертаційного дослідження під час опису основних характеристик нелінійного мислення було використано постмодерністські ідеї: варіативність як модель пізнання дійсності; номадизм, трансгресивність, ризоматичність як характеристики даного типу мислення. При розв'язанні більш конкретних завдань у дисертації застосовано системний, структурно-функціональний методи. З метою з'ясування основних особливостей професійної підготовки педагога у вищому навчальному закладі було використано такі якісні методи, як контент-аналіз та напівструктуроване інтерв'ю.

Наукова новизна одержаних результатів. В дисертаційній роботі вперше у вітчизняній філософії освіти створено концептуальну модель становлення нелінійного мислення сучасного педагога у нових соціокультурних та дискурсивних практиках як одного зі стратегічних орієнтирів модернізації вищої педагогічної освіти.

Проведена робота дає підстави сформулювати положення і висновки, що містять наукову новизну і виносяться на захист:

- експліковано концепт нелінійності в контексті сучасної філософії освіти та як один з методологічних орієнтирів особистісної трансформації педагога;

- визначено на основі нелінійного підходу процес модернізації вищої педагогічної освіти як комплексне, багатовимірне перетворення усіх її складових, у результаті якого відбувається становлення нової освітньої моделі як однієї з версій освітнього буття;

- виявлено на основі принципу проліферації дискурсивний характер нелінійного мислення педагога та схарактеризовано його проблемне поле як ризоморфну структуру, в якій концепції нелінійного мислення В. Аршинова, В. Буданова, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова, номадичного мислення Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, сценарного мислення А. Огурцова, посибілістського мислення Л. Горбунової, складносистемного мислення К. Майнцера, можливісного мислення М. Епштейна, складного мислення Е. Морена виступають взаємодоповнюючими, конкуруючими, суперечливими і знаходяться у процесі взаємодії;

- уточнено поняття нелінійного мислення педагога, під яким розуміється тип мислення, що: а) розглядає освіту і людину як відкриті, складні системи, що перебувають у стані іманентної рухомості та реалізації креативного потенціалу самоорганізації; б) орієнтує на відповідні стратегії життєдіяльності і моделі поведінки у швидкозмінюваному світі; в) визнає важливість особистісного вибору – самоконфігурування засобами освіти;

- доведено евристичність нелінійного мислення для сучасного педагога, що виявляється у: 1) розумінні освітнього простору як діалогової взаємодії суб'єктів навчального процесу, самоцінністю якого виступає інноваційна, креативна особистість; 2) відході від формуючого підходу в навчально-виховному процесі на користь самостановлення, самовибудовування, самоструктурування особистості; 3) переорієнтації ролі вчителя в освітньому процесі; 4) розумінні суб'єктів освітнього процесу як номадичних систем; 5) переосмисленні методологічних засад та змісту навчального матеріалу, що забезпечує відхід від методологічного монізму, інноваційність та авторство у викладанні предметів; 6) використанні інноваційних методів, в основі яких лежать ідеї нелінійності, складності, можливості, варіативності; 7) перегляді ролі навчального підручника як підручника-самовчителя, організатора навчального процесу для всіх його учасників;

- сформульовано можливі варіанти перевизначення мети освіти як результат дослідження кореляції сучасного освітнього ідеалу, мети освіти, викладених у вітчизняній педагогіці та освітніх документах, і стратегій мислення особистості педагога на основі сучасних філософсько-освітніх концепцій;

– проаналізовано сучасний методичний арсенал вищої педагогічної освіти (головним чином підручники, навчальні посібники з педагогічних дисциплін, методи та форми організації навчального процесу) шляхом використання якісних методів дослідження, нелінійного підходу, на основі чого виявлено: домінування формуючого підходу у підготовці сучасного педагога; переважання репродуктивних методів навчання, які гальмують креативність, самостійність і гнучкість мислення студентів, нівелюють особистісну складову; їхню зорієнтованість на озброєння майбутніх педагогів здебільшого лінійними стратегіями мислення; методологічну обмеженість змісту підручників та посібників з педагогічних дисциплін, нарративність у презентації навчального матеріалу, репродуктивний характер завдань;

– запропоновано можливі напрями переорієнтації процесів підготовки майбутнього педагога у ВНЗ: по-перше, зміна орієнтації навчально-виховного процесу з формуючого впливу на взаємодію; по-друге, використання поряд з традиційними нелінійних методів навчання; по-третє, акцентуація при вивченні педагогічних дисциплін на осмисленні та визначенні змісту освіти, самостійному виборі стилю педагогічних відносин з урахуванням індивідуальних якостей педагога; по-четверте, реконструкція змісту навчальних посібників на засадах методологічного плюралізму і шляхом презентації педагогічних проблем як поліальтернативних, складних і відкритих для доповнень.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає у тому, що основні положення дисертаційного дослідження можуть слугувати в якості теоретичних та методологічних підвалин для розробки шляхів вдосконалення вищої педагогічної освіти. Розуміння змісту концепту нелінійного мислення педагога є підґрунтям для теоретико-методологічної переорієнтації мисленнєвих стратегій особистості в процесі здобуття вищої педагогічної освіти. Певний інтерес дослідження становить власне для педагогічних завдань, задаючи світоглядні орієнтири для реальної педагогічної практики.

Результати дослідження можуть слугувати теоретичною та методологічною базою для філософських або спеціально-наукових досліджень в галузі філософії освіти і педагогіки. Його матеріали також можуть бути використані при створенні навчальних програм, читанні курсів та написанні підручників та посібників із філософії, соціальної філософії, філософії освіти, педагогіки.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Більшість опублікованих праць написані без співавторів. Допоміжні і проміжні завдання дослідження відображено у спільній публікації з Л.Т. Мельник у матеріалах міжвузівської науково-практичної конференції «Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку»

досліджено евристичність синергетичної методології для розуміння сучасних освітніх процесів.

Апробація результатів дисертації. Отримані результати та положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, були оприлюднені на низці науково-практичних, науково-теоретичних конференцій та засіданнях круглих столів, а саме: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Соціокультурна інтеграція в контексті викликів XXI століття» (м. Київ, 2007); Міжвузівській науково-практичній конференції «Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку» (м. Хмельницький, 2007); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Філософія освіти в контексті історико-філософського знання» (м. Дніпропетровськ, 2008); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Планетарна цивілізація. Наука. Освіта» (м. Суми, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Треті педагогічні читання пам'яті М.М.Дарманського: актуальні проблеми сучасної педагогічної освіти» (м. Хмельницький, 2008); Міжвузівській науково-практичній конференції «Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості» (м. Хмельницький, 2010); засіданні круглого столу з проблеми: «Мультикультуралізм в освіті: проблеми, ризики, перспективи» (м. Київ, 2008); засіданні круглого столу з проблеми «Полікультурна освіта як чинник соціалізації сучасного фахівця» (м. Хмельницький, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 6 наукових праць, 5 з яких – у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Структура і обсяг дисертації зумовлені метою й завданнями. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (200 позицій). Загальний обсяг дисертації складає 182 сторінки, основна частина – 165 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, аналізується стан наукової розробленості проблеми, визначається мета та завдання, об'єкт та предмет дослідження, його методологічна основа і теоретичні джерела, формулюються основні положення, що відзначаються науковою новизною, розкривається науково-теоретичне й практичне значення дисертації, її логічна структура.

У **першому розділі** – «**Нелінійність як концептуальна ідея сучасної філософії освіти та модернізації вищої педагогічної освіти**» – експліковано методологічний потенціал концепту нелінійності для розуміння сучасних

освітніх процесів. Аналізуються модернізаційні процеси в системі вищої педагогічної освіти з позиції нелінійного підходу.

У підрозділі 1.1. – «Феномен нелінійності в предметному полі філософії освіти» – розглядаються провідні методологічні позиції, в яких відображені основні підходи до розуміння нелінійності як феномена постнекласичної раціональності. Зазначається, що, з точки зору синергетичного підходу, нелінійність розкриває властивості систем, здатних до самоорганізації, та основні характеристики, якими виступають: принцип посилення флуктуацій, пороговість чутливості, дискретність шляхів еволюції, можливість емерджентних змін, самовплив. До проблемного поля дослідження залучені різні методологічні позиції, презентовані сучасною філософією, серед яких: постмодернізм, постструктуралізм, постпозитивізм, філософія фемінізму. У рамках даних дослідницьких програм феномен нелінійності розкривається з позицій: концепції ризому (Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі), де нелінійність передбачає комплексність сприйняття, яка допоможе уникнути одновимірного бачення світу і мислити ризоматично, а також, відкритість як можливість зв'язку з новими різнорідними елементами; інтертекстуальності (Ю. Крістева), що означає розмивання меж системи, в результаті чого вона позбавляється кінцевості і закритості, стає внутрішньо неоднорідною, множинною і характеризується цитатністю, децентрованістю, безмежністю, деперсоналізацією автора, неструктурованістю, відкритістю, потенціалом самоорганізації; нелінійного письма (Ж. Дерріда), в якому підривається тотальність лінійних структур і міститься становлення, рух думки, що проявляє моменти нелінійності думки, змістів, не доведених до репрезентації; ідей чутливості до відмінностей та досвіду *Іншого* (Дж. Флекс, С. Бордо, Е. Гросс). Також розглянуто нелінійність в працях Ж. Ліотара як опозицію до універсалізму, мета-наративів і узагальненості М. Фуко, де даний концепт конститується через ідею про нестабільність і безмежність письма як середовища, що самоорганізується.

Зазначено, що дані ідеї є такими, що взаємодіють, взаємодоповнюють одна одну, створюючи своєрідні «плато» концепту нелінійності, а також накопичують методологічний потенціал для можливого застосування найбільш плідних його ідей в освітній сфері. Аналізуються підходи до експлікації концепту нелінійності, презентовані у сучасному філософсько-освітньому дискурсі, виявляються найбільш плідні з них для подальшого використання нелінійного підходу до освітнього процесу.

У підрозділі 1.2. – «Модернізація вищої педагогічної освіти у світлі нелінійного підходу» – показано евристичність даного підходу для розгляду модернізаційних процесів в освіті, що виявляється у розумінні:

– Освіти як відкритої, складної, метастабільної, ризоморфної системи, яка перебуває у процесі становлення. Конститування освітнього середовища як ризоморфного передбачає його процесуальну плюральність, в контексті якої

співіснують, перетинаються, змінюють одна одну різноманітні версії освітнього буття. Освіта постає як система здатна до саморуху, що характеризується іманентними пульсаційними версифікаціями своїх моделей.

– Буття освітнього середовища як нон-фінальної динаміки освітніх моделей відповідно до темпів розвитку швидкозмінного суспільства.

– Релевантності освітньої моделі лише в контексті її відповідності суспільним викликам і потребам, оскільки, згідно з принципом нон-селекції серед моделей, що послідовно змінюють одна одну, жодна не може бути аксіологічно виокремленою як переважаюча.

Модернізація вищої педагогічної освіти інтерпретується як комплексне, багатовимірне перетворення усіх її складових, в результаті якого відбувається становлення нової освітньої моделі як однієї з версій освітнього буття. Визначаються атрактори даного процесу, серед яких: інтеграційні процеси в освіті, в тому числі входження України у Болонський процес, та парадигмальні зрушення в освітній галузі, які передбачають становлення нової освітньої моделі. Аналізуються засадничі принципи освітньої моделі, а саме: поліваріантність, відкритість, цілісність, інноваційність. Зазначається, що методологічним підґрунтям модернізаційних процесів в системі вищої педагогічної освіти є нова освітня парадигма, в основі якої лежать положення філософії, заснованої на постнекласичному типі наукової раціональності.

Виокремлюється низка перетворень у системі вищої педагогічної освіти, в рамках яких відбувається становлення нової освітньої моделі. Серед структурних перетворень визначаються: оптимізація мережі вищих педагогічних навчальних закладів; запровадження національної системи кваліфікацій, що узгоджуватиметься із напрямками освіти та підготовки Європейського простору вищої освіти; запровадження трьохциклової системи освіти. Досліджуються змістові аспекти модернізації, серед яких: створення системи безперервної освіти, переорієнтація цілей вищої педагогічної освіти, трансформація її змісту, удосконалення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу.

Другий розділ – «Концептуальні засади нелінійного мислення та його освітній потенціал» – присвячений з'ясуванню теоретичних і методологічних засад нелінійного мислення педагога та розкриттю його можливостей в освітній сфері.

У підрозділі 2.1. – *«Історико-філософські експлікації нелінійного мислення»* – аналізуються основні підходи до розуміння мислення в історії філософії. Досліджуючи концепт мислення як предмет філософії в історичному ракурсі, виокремлюються ідеї, які можна розглядати як теоретичні передумови виникнення концепту «нелінійне мислення». Історико-філософський аналіз свідчить, що мислення з античних часів розумілося як складний і суперечливий феномен.

Експлікуються концепції становлення нелінійного типу мислення, серед яких: концепції нелінійного мислення В. Аршинова, В. Буданова, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова, в яких дане поняття розглядається з позиції синергетичного підходу як самоорганізаційний процес; концепція номадизму, розвинена Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі, в рамках якої конституюється феномен номадичного мислення; розвиток уявлень про складносистемне мислення (К. Майнцер) як можливість керувати хаосом і випадковістю в складному нелінійному світі і використовувати створюючі можливості синергетичних ефектів; можливісне мислення (М. Епштейн) як рух крізь дійсність до прихованих в ній можливостей; сценарне мислення (А. Огурцов), яке передбачає фіксацію багатоваріантних шляхів еволюції і нелінійної динаміки складних систем при певному значенні індикаторів і їх поєднань, проходження точки біфуркації і необхідності вибору оптимального і найбільш прийняттого для тієї чи іншої мети шляху еволюції; посибілістське мислення (Л. Горбунова), яке експліковане у вигляді цілісної єдності взаємозалежних принципів, що реалізуються в міждисциплінарних та трансдисциплінарних дослідженнях; складне мислення (Е. Морена) як здійснення безперервного діалогічного руху між простим і складним, які створюють ризоматичний дискурс для розгляду даного концепту.

У підрозділі 2.2. – «Нелінійне мислення: сутність та потенційні можливості для освіти» – досліджуються експлікації феномена нелінійного мислення педагога у сучасному науковому дискурсі. Уточнюється поняття «нелінійне мислення педагога», а також визначаються основні його характеристики, серед яких: інноваційність, цілісність, інтегративність, прогностичність, трансгресивність, плюралістичність, можливісність, ризоматичність, критичність, відкритість, масштабність, готовність до діяльності в ситуаціях нестабільності, доповнюваність, спрямованість на виникаюче ціле. Механізм самоорганізації такого мислення може бути представлений як заповнення прогалін у мережі знання, самовибудовування когнітивної структури, самозбірка цілісного образу. Розкриваються можливості нелінійного мислення в освіті, які полягають у реалізації принципів і настанов нової освітньої парадигми. Виходячи з принципу методологічного плюралізму, в роботі не абсолютизується поняття нелінійності, пропонується застосування як нелінійних, так і лінійних стратегій мислення, які знаходяться у процесі взаємодоповнення та взаємодії.

У підрозділі 2.3. – «Евристичність нелінійного мислення для сучасного педагога» – з'ясовується потенціал нелінійного мислення для педагогічного працівника. Він виявляється у переосмисленні: 1) онтологічних засад освіти, що передбачає розуміння освітнього простору як відкритої, складної системи, яка перебуває у процесі самоорганізації; 2) антропологічних та аксіологічних пріоритетів освіти, що означає відхід від формуючого підходу в навчально-виховному процесі на користь самостановлення, самовибудовування

особистості, сприйняття суб'єктів освітнього процесу як його самоцінності; 3) соціально-філософських вимірів освіти, що виявляється у переорієнтації ролі вчителя в освітньому процесі відповідно до соціальних запитів інформаційного суспільства; 4) методологічних засад та змісту навчального матеріалу, що забезпечить відхід від методологічного монізму, інноваційність та авторство у викладанні предметів; використання інноваційних методів; переосмислення ролі навчального підручника як підручника-самовчителя, організатора навчального процесу для всіх його учасників.

У третьому розділі – **«Вища педагогічна освіта в контексті нелінійної методології: праксеологічний аспект»** – пропонуються можливі напрями застосування нелінійного підходу для удосконалення процесів підготовки сучасного педагога.

У підрозділі 3.1. – *«Кореляція освітнього ідеалу, мети освіти і стратегій мислення педагога»* – на основі аналізу законодавчих документів у галузі освіти, наукової літератури, проведеного напівструктурованого інтерв'ю зі студентами, випускниками вищих педагогічних навчальних закладів, а також педагогами-практиками, показується невідповідність мети освіти, сучасного освітнього ідеалу суспільним запитам. Зазначено, що в умовах інформаційного суспільства відбувається відхід від освітнього ідеалу, що постулює всебічно розвинену особистість, як незмінного, сталого, переважно зовнішньо заданого орієнтиру освітньої діяльності до визнання інноваційної людини, здатної до освіти протягом життя, самоосвіти і самоорганізації у відповідності до суспільних потреб, які перебувають у процесі постійної зміни. Така особистість визначається сучасної філософією як «номадична». Основними її атрибутами є нелінійність мислення, здатність самостійно приймати нестандартні рішення, винахідливість, творчість, постійне знаходження у стані пошуку, здатність генерувати нові ідеї, започатковувати нові види і способи діяльності, рух до самовдосконалення. Наголошується, що особистісно-орієнтований підхід в освіті передбачає зміщення акцентів у визначенні її мети як зовнішньо даної на користь посилення кореляції освітнього процесу із внутрішніми інтенціями особистості. З огляду на це, пропонуються варіанти перевизначення мети освіти, одним з яких є таке: створення умов, які дозволяють допомогти людині у виборі можливих шляхів розвитку, розкритті власного потенціалу в процесі самопізнання та самостановлення, а також у розв'язанні найважливішої світоглядної проблеми – пошуку свого місця в складному світі, що постійно змінюється. Зазначається, що результатом реалізації такої мети в освіті буде становлення особистості педагога, що володіє нелінійними стратегіями мислення.

У підрозділі 3.2. – *«Нелінійність як методологічна засада реорганізації освітнього процесу»* – наголошується на необхідності використання в освіті нелінійних методів навчання як інноваційних, серед яких: метод самоосвіти,

пробуджуючого навчання, навчання як адаптивної модифікації, навчання як фазового переходу, метод гештальт-освіти, метод створення ігрових моделей. Стверджується, що використання зазначених методів організації процесу підготовки майбутнього педагога дозволить реалізувати новий тип взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що передбачає взаємодію, діалог, спілкування з приводу знання, яке знаходиться в процесі становлення.

Визначаються основні напрями реорганізації навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі:

- по-перше, зміна орієнтації навчально-виховного процесу з формуючого впливу на взаємодію між суб'єктами;
- по-друге, використання поряд з традиційними нелінійних методів навчання та інноваційних форм організації навчального процесу;
- по-третє, акцентуація при вивченні педагогічних дисциплін на осмисленні та визначенні змісту освіти, самостійному виборі стилю педагогічних відносин з урахуванням індивідуальних якостей педагога;
- по-четверте, переосмислення змісту сучасних підручників і посібників з педагогічних дисциплін.

У підрозділі 3.3. – «Підручник як один із засобів становлення нелінійного мислення майбутнього педагога» – здійснюється аналіз найбільш поширеної у педагогічних вищих навчальних закладах навчально-методичної літератури з педагогічних дисциплін з метою виявлення її відповідності тенденціям освітнього розвитку і здатності сприяти становленню нелінійного стилю мислення. Здійснений контен-аналіз дозволив виявити: 1) факт тяжіння до редукаціонізму при побудові змісту сучасних підручників і посібників з педагогічних дисциплін; 2) недостатню розробленість їх методологічної складової; 3) нарративний характер презентації навчального матеріалу; 4) переважання завдань репродуктивного характеру.

Запропоновано основні шляхи когнітивної переорієнтації змісту навчального матеріалу у підручниках і посібниках з педагогічних дисциплін з метою вдосконалення процесу підготовки сучасного педагога, а саме:

- побудова змісту на засадах методологічного плюралізму;
- презентація педагогічних проблем як поліальтернативних;
- проблемний характер викладу навчального матеріалу і завдань;
- відкритість навчального матеріалу для доповнень.

У **Висновках** поряд із визначенням актуальних аспектів подальшої розробки проблеми, обґрунтування її теоретичного та практичного значення, підводяться підсумки здійсненого дослідження, які у загальному вигляді репрезентовані елементами наукової новизни, що виносяться на захист.

У роботі експліковано феномен нелінійності як одну з сучасних концептуальних ідей філософії освіти та методологічних орієнтирів модернізації вищої педагогічної освіти. Поняття нелінійності розглядається як дискурсивне у сучасній філософії освіти. З точки зору синергетичного підходу

концепт нелінійності інтерпретується як властивість систем, здатних до самоорганізації, що характеризується принципом посилення флуктуацій, пороговістю чутливості, дискретністю шляхів еволюції, можливістю емерджентних змін, самовпливом. У контексті постмодерністської філософії зміст даного концепту розкривається через ідеї: ризоми (Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі), інтертекстуальності (Ю. Крістева), нелінійного письма (Ж. Дерріда), децентрації (Ж. Ліотар), стрибкоподібного чергування епістем (М. Фуко), неупорядкованого розвитку та принципу проліферації (П. Фейєрабенд), визнання чутливості до відмінностей та досвіду *Іншого* (Дж. Флекс, С. Бордо, Е. Гросс).

Проаналізовано процеси модернізації вищої педагогічної освіти з позиції нелінійного підходу, який дозволив:

- визначити модернізацію системи вищої педагогічної освіти як комплексне, багатовимірне перетворення усіх її складових, в результаті якого відбувається становлення нової освітньої моделі як однієї з версій освітнього буття;

- з'ясувати методологічну основу модернізаційних процесів, в якості якої виступає нова освітня парадигма;

- проаналізувати структурні і змістові перетворення в освітній системі, що є результатом модернізаційних процесів;

В процесі теоретико-методологічного аналізу історико-філософських експлікацій нелінійного мислення розглянуто концепції В. Аршинова, В. Буданова, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова, номадичного мислення Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, сценарного мислення А. Огурцова, посибілістського мислення Л. Горбунової, складносистемного мислення К. Майнцера, можливісного мислення М. Епштейна, складного мислення Е. Морена на основі принципу проліферації, що складають проблемне поле даного концепту і є найбільш дотичними до даного дослідження. Спільні для даних концепцій положення, а саме: ризоматичність, трансгресивність, можливісність, складність, готовність до появи нового, плюралістичність, відкритість, рухомість – стали в zasadничими для створення концептуальної моделі нелінійного мислення педагога.

У результаті проведеного дослідження було уточнено розуміння концепту «нелінійне мислення педагога» через визначення його сутності як типу мислення, що: а) розглядає освіту і людину як відкриті, складні, ризоморфні системи, що перебувають у стані іманентної рухомості та реалізації креативного потенціалу самоорганізації; б) передбачає відповідні стратегії життєдіяльності і моделі поведінки у швидкозмінюваному світі; в) визнає важливість особистісного вибору – самоконфігурування засобами освіти. Відзначено, що даний тип мислення характеризується інноваційністю, цілісністю, інтегративністю, прогностичністю, трансгресивністю, плюралістичністю, можливісністю, ризоматичністю, критичністю, відкритістю,

масштабністю, готовністю до діяльності в ситуаціях нестабільності, доповнювальністю, спрямованістю на виникаюче ціле. Механізм самоорганізації такого мислення може бути представлений як заповнення прогалін в мережі знання, самовибудовування когнітивної структури, самозбірка цілісного образу.

З'ясовано можливості нелінійного мислення для сучасного педагога, що передбачають: переорієнтацію у розумінні освітнього процесу на засадах нелінійної методології, відмову від нерелевантних, застарілих підходів і форм взаємодії учасників освітнього процесу, удосконалення його навчально-методичного забезпечення.

Проаналізовано сучасний освітній ідеал, мету освіти у співвідношенні із стратегіями мислення сучасного педагога, на основі чого виявлено невідповідність мети освіти сучасному освітньому ідеалу, який має, передусім, корелюватися із феноменом інформаціоналізму та виходити із розуміння особистості як номадичної, а також узгоджуватися із швидко змінюваною реальністю і передбачати етичну відповідальність у суспільстві. Виходячи з цього було запропоноване перевизначення мети освіти як створення умов, які дозволяють допомогти людині у виборі можливих шляхів розвитку, розкритті власного потенціалу в процесі самопізнання та самостановлення, а також у розв'язанні найважливішої світоглядної проблеми – пошуку свого місця в складному світі, що саморозвивається. Відповідно до такої мети виникає необхідність в реорганізації освітнього процесу, що полягає у застосуванні інноваційних технологій навчання.

Оцінка методичного арсеналу вищої педагогічної освіти, до якого переважно включені підручники, навчальні посібники з педагогічних дисциплін, методи та форми організації навчального процесу, засвідчує, що вона не готова до реалізації запитів сучасного суспільства. Продемонстровано, що підготовка майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах здійснюється в контексті репродуктивного підходу, супроводжується використанням нерелевантних методів навчання, підручники побудовані на засадах лінійності, моноонтологізму, редукціонізму.

Запропоновано наступні напрями реорганізації процесу підготовки майбутніх педагогів: а) передусім, відмова від формуючого підходу в освітньому процесі, який характерний для класичної освітньої парадигми, на користь співпраці, взаємодії між його учасниками; б) використання поряд з традиційними нелінійних методів і форм організації навчального процесу; в) створення можливості під час вивчення педагогічних дисциплін для студентів самостійного вибору стилю педагогічних відносин. Важливим для процесу підготовки педагога є переосмислення змісту навчальних програм, сучасних підручників та посібників з педагогічних дисциплін на засадах нелінійної методології, що не означає заперечення інших методологічних підходів як в zasadничих для реконструкції наявного методичного забезпечення

у педагогічних ВНЗ. У дисертації не ставиться мета формування чергової бінарної опозиції «лінійність-нелінійність», виходячи з визнання методологічної релевантності кожного з її елементів відповідно до різних соціокультурних, історичних, освітніх контекстів і практик. У даному випадку нелінійна методологія виступає одним з можливих підходів до вивчення освітніх процесів, що дозволить, зокрема осучаснити, збагатити зміст проаналізованої методичної літератури та урізноманітнити методи і форми підготовки майбутніх педагогів. З огляду на це залучення до аналізу освіти інших методологічних проектів може бути предметом подальших наукових розвідок.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Коломієць А. М. Вплив інтеграційних освітніх процесів на становлення нелінійного мислення особистості / А. М. Коломієць // *Нова парадигма: журнал наукових праць* / Гол. ред. В. П. Бех. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 65. – Ч. 1. – С. 287-293.

2. Коломієць А. М. Становлення нелінійного мислення вчителя в умовах переходу до постнекласичної освіти / А. М. Коломієць // *Філософські науки: збірник наукових праць*. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – Випуск 2. – С. 192-199.

3. Коломієць А. М. Основні аспекти теоретико-методологічної переорієнтації професійної підготовки педагога / А. М. Коломієць // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. – Випуск 34. – С. 221-229.

4. Коломієць А. М. Мета вітчизняної освіти в контексті синергетичного підходу / А. М. Коломієць // *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія*. – Дніпропетровськ, 2008. – Випуск 17. – С. 155-160.

5. Коломієць А. М. Нелінійність як один з методологічних орієнтирів сучасної освітньої парадигми / А. М. Коломієць // *Філософські науки: збірник наукових праць*. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2010. – Випуск 1(2). – С. 203-209.

6. Гуменюк А. М., Мельник Л. Т. Гуманістичний потенціал синергетичної теорії в умовах інноваційної перебудови національної освіти / А. М. Гуменюк, Л. Т. Мельник // *Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції (11 жовтня 2007 р.)*. – Хмельницький: ХГПА, 2007. – С. 252-255.

АНОТАЦІЇ

Гуменюк А. М. Становлення нелінійного мислення педагога в умовах модернізації вищої педагогічної освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації здійснено розробку концептуальної моделі становлення нелінійного мислення сучасного педагога в нових соціокультурних та дискурсивних контекстах для модернізації вищої педагогічної освіти. Досліджено процес модернізації вищої педагогічної освіти з позиції нелінійного підходу як комплексне, багатомірне перетворення усіх її складових з метою становлення нової моделі освітнього процесу, як одного з варіантів освітнього буття. Уточнено поняття нелінійного мислення педагога та доведено його евристичність в освітньому процесі. На основі якісних методів дослідження виявлено недоліки у системі підготовки сучасного педагога та проаналізовано її відповідність сучасним цивілізаційним викликам і суспільним запитам. З метою реорганізації процесів підготовки сучасних педагогів запропоновано перевизначення мети сучасної освіти і напрями трансформації освітнього процесу.

Ключові слова: нелінійне мислення, вища педагогічна освіта, модернізація освіти, нелінійність, освітній ідеал, мета сучасної освіти, нелінійні методи навчання.

Гуменюк А. Н. Становление нелинейного мышления педагога в условиях модернизации высшего педагогического образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации сфокусировано исследовательское внимание на анализе современного состояния отечественного высшего педагогического образования. Анализируется готовность сферы высшего образования предложить релевантные ответы на вызовы общества. Эксплицирована роль нелинейности как одной из концептуальных идей современной философии образования. Продемонстрирована роль нелинейности как методологического основания процессов модернизации современного образования.

Проанализирован процесс модернизации высшего педагогического образования как комплексного, многомерного преобразования всех его составляющих с целью становления новой модели образовательного процесса, как одного из вариантов образовательного бытия.

В процессе исследования историко-философских экспликаций нелинейного мышления были рассмотрены концепции нелинейного мышления В. Аршинова, В. Буданова, И. Добронравовой, Е. Князевой, С. Курдюмова, номадологии Ж. Дельоза и Ф. Гваттари, сценарного мышления А. Огурцова, POSSИБИЛИСТСКОГО мышления Л. Горбуновой, сложносистемного мышления К. Майнцера, сложного мышления Э. Морена как составляющие проблемного поля данного концепта, представленного в виде ризоморфной структуры, в которой данные концепции выступают взаимодополняющими, конкурирующими и находятся в процессе взаимодействия.

В работе уточняется понятие «нелинейное мышление педагога», под которым понимается такой тип мышления, который рассматривает образование и человека как аструктурные, открытые, сложные ризоморфные системы, находящиеся в состоянии имманентной подвижности и реализации креативного потенциала самоорганизации; предполагает соответственные стратегии жизнедеятельности и модели поведения в изменчивом мире; признает важность личностного выбора – самоконфигурирования средствами образования.

Доказано эвристический потенциал нелинейного мышления для современного педагога, который состоит в:

- 1) понимании образовательного процесса как открытой, сложной, ризоморфной системы, которая находится в процессе самоорганизации;
- 2) отказе от формирующего подхода в образовании и использовании нелинейной методологии;
- 3) переориентации роли учителя в образовательном процессе от транслятора информации на педагога-фасилитатора, который становится соучастником процесса становления личности;
- 4) восприятию личности как номадической системы;
- 5) преподавании с использованием инновационных методов, в основе которых лежат принципы нелинейности, сложности, вероятности, вариативности;
- 6) переосмыслении методологических основ и содержания учебного материала, что обеспечивает отход от методологического монизма, инновационность и авторство в преподавании предметов;
- 7) переосмыслении роли учебника как организатора учебного процесса для всех его участников.

В диссертации показана корреляция современного образовательного идеала, цели образования и стратегий мышления современного педагога. На основе современных концепций и образовательных тенденций показано, что цель образования не соответствует современному образовательному идеалу.

Предложены варианты нового определения цели образования. Цель современного образования в Украине может быть определена как создание условий, которые позволяют помочь человеку в выборе возможных путей развития, раскрытии собственного потенциала в процессе самопознания и самостановления, а также в решении важной мировоззренческой проблемы – поиска себя в сложном, самоорганизующемся мире. На основе анализа процессов подготовки педагогов в высших учебных заведениях,

подчеркивается, что образовательный процесс происходит с использованием неэффективных методов, устаревших учебников по педагогическим дисциплинам. Показаны направления реорганизации учебного процесса, предполагающие: отказ от формирующего подхода в образовании и переход к сотрудничеству, взаимодействию его субъектов; использование наряду с традиционными, нелинейных методов и форм организации учебного процесса; акцентуацию на осмыслении и определении студентами содержания образования, самостоятельном выборе стиля педагогических взаимоотношений; переосмысление содержания учебных программ, современных учебников и пособий по педагогическим дисциплинам с позиции нелинейного подхода.

В исследовании предложены пути усовершенствования методов обучения и учебников по педагогическим дисциплинам.

Ключевые слова: нелинейное мышление, высшее педагогическое образование, модернизация образования, нелинейность, образовательный идеал, цель современного образования, нелинейные методы обучения.

Gumenuk A. M. The Formation of the Non-linear Thinking of the Teacher in the Context of Modernization of Higher Pedagogical Education. – Manuscript.

The thesis is for the candidate degree in Philosophical Sciences on speciality – 09.00.10 – Philosophy of Education. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

The development of the conceptual model of formation of non-linear thinking of the modern teacher in the new socio-cultural and discourse contexts for the modernization of the higher pedagogical education is done.

The process of modernization of the higher pedagogical education from the point of view of non-linear approach as a complex and multidimensional transformation of all its constituents with the aim of creation of the model of educational process as one of the variants of educational being is researched.

The notion of non-linear thinking of the teacher is clarified and its heuristic potential in the educational process is proved. The drawbacks in the system of training of the modern teacher on the ground of qualitative methods are detected and its correlation with the civilized challenges and social requests is analyzed.

With the purpose of reorganization of the process of training modern teachers, the redefinition of the aim of modern education and the ways of transformation of educational process are proposed.

Key words: non-linear thinking, higher pedagogical education, modernization of the education, nonlinearity, educational ideal, aim of contemporary education, non-linear methods of education.